

ALGIO MICKŪNO EROSO FILOSOFIJA*

Laura Junutytė-Galvanauskienė

Lietuvos edukologijos universitetas
T. Ševčenkos g. 31, 228 kab., LT-08106 Vilnius
El. paštas: junutyte@yahoo.com

Santrauka. Straipsnyje aptariami Algio Mickūno eroso filosofijos teiginiai, daugiausia išplėtoti knygoje „Summa Erotica“. Eroso tema yra integrali Mickūno ilgą laiką plėtojamos kosmologinės problematikos, glaudžiai susijusios su Vakarų moderniosios ontologijos ir joje aptinkamų subjekto, tikrovės, laiko, substancijos etc. sąvokų kritika, dalis. Eroso fenomeno aptarimas Mickūno filosofijoje yra neatsiejamas nuo pastangos išvaduoti erosą iš dualistinės metafizikos, nulemiančios vienokį ar kitokį eroso redukavimą – jo išjuslinimą arba sudaiktinimą – ir neleidžiančios patirti jo visa apimančios kosminės duoties. Erosas turėtų būti suprastas kaip visos aplinkos apsuptis, kuri pati savaime neturi jokių savybių ir ypatybių, bet suteikia išraiškos ir gyvybingumo visoms kitoms plotmėms. Gyvenamo kūno analize grindžiama tiesioginė išraiškos patirtis leidžia išryškinti erotinio troškimo vientisumą bei jo pasauliškumą. Būdamas bet kokios išraiškos sąlyga, suteikdamas gyvybingumo visoms kitoms plotmėms, erosas pats savaime neturi kito šaltinio. Jis pasireiškia kaip perteklinė, tik savęs ieškanti energija, neturinti jokios krypties ir tikslo. Eroso kaip kosminės duoties analizė Mickūno filosofijoje užklausia Vakarų kultūrai lemtingas Platono ir Freudo eroso sampratas ir remiantis kitų gyvenamųjų pasaulių patirtimi atveria galimybę kalbėti apie erosą anapus idealizacijos, frustracijos ir sublimacijos terminų.

Pagrindiniai žodžiai: erosas, kosmosas, filosofija, dualistinė metafizika

Straipsnio tikslas – aptarti vieną Algiui Mickūnui ypač rūpimos kosminės problematikos variantą – eroso fenomeno išskleidimą, kurią daugiausia galima aptikti lietuviškai išleistoje knygoje *Summa Erotica* (2010). Ne vienas filosofas skyrė dėmesio eroso fenomenui. Jau Platono *Puotoje* buvo išreikšta klasikiniam graikų mąstymui prieinama intuicija, kad erosas yra viso to, kas gera ir gražu, šaltinis, o Zigmundas Freudas erosą aptarė kaip vieną pamatinių tikrovę reži-

suojančių principų. Eroso problematikos analizes galime aptikti ir daugelio šiuolaikinių autorių – Jeano-Paulio Sartre'o, Maurice'o Merleau-Ponty, Emmanuelio Levino, Michelio Foucault ar Gilles'io Deleuze'o filosofijoje. Kuo ypatinga Mickūno eroso samprata ir kokias perspektyvas ji atveria?

Eroso tema yra integrali Mickūno ilgą laiką plėtojamos kosmologinės problematikos, glaudžiai susijusios su Vakarų moderniosios ontologijos ir joje aptinkamų subjekto, tikrovės, laiko, substancijos etc. sąvokų kritika, dalis. Kosminės plotmės, arba kosminės sąmonės, ieškojimai aptinkami Mickūno lietuviškai išleistose knygose *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomeno-*

* Straipsnis parengtas tarptautinėje konferencijoje „Gyvenimas ir fenomenologija: minint Algio Mickūno 80-metį“, vykusioje Vytauto Didžiojo universitete 2013 metų birželio 13–15 dienomis, skaityto pranešimo pagrindu.

logijos apybraižas (2007), straipsnių rinktinėje *Eстетika: menas ir pasaulio patirtis* (2011), *Per fenomenologiją į dzenbudizmą* (2012). Kosmosas, anot Mickūno, leidžia apie viską kalbėti ne kaip apie daiktišką, substanciška, bet kaip apie pasaulišką. Pirmapradės eroso, kaip tiesioginio dalyvavimo kosmose, patirties atvėrimas leistų suvokti pasaulį kaip aistringą tapsmą be krypties, tikslo ir pirmųjų priežasčių, kaip egzistuojantį žaismingų, gyvybiškų, nuolat atsinaujinančių sąryšių dėka ir tai, kad toks pasaulis yra vertas pagarbos ir gėrėjimosi nepaisant jokių antjuslinių, viršpasaulinių verčių. Todėl atverdamas eroso plotmę Mickūnas tuo pat metu pateikia Vakarams gana neįprastą filosofijos sampratą, kurios pagrindinis principas yra tiesioginis įsitraukimas į pasaulį, spontaniškas dalyvavimas jame, o ne kritine distancija ir nuolatiniu transcendavimo judesiu pasižymintis reflektyvus ar kontempliatyvus mąstymas. Kadangi Mickūnas garsiąją dekartiškąją formulę *cogito ergo sum* siūlo pakeisti į nuostatą *amo, ergo sum* („myliu, vadinasi, esu“), taip suprantamą filosofiją galima vadinti eroso filosofija.

Mickūno eroso filosofija straipsnyje bus plėtojama aptariant jo pateiktą moderniosios ontologijos kritiką, leidžiančią išvaduoti erosą iš dualistinės metafizikos gniaužtų ir atverti jo kosminę, visa apimančią duotį. Gyvenamo kūno analize grindžiama Mickūno nagrinėjama tiesioginė išraiškų patirtis turėtų dar labiau pabrėžti eroso plotmės neredukuojamumą bei jos pirmapradiškumą. Vakarų filosofijai būdingus kryptingumo ir priežastingumo principus paneigiančios eroso plotmės gyvybinė svarba mūsų buvimui bus aiškinama trečiame skyriuje. Pasitelkiant skirtingų gyvenamųjų pasaulių analizę, svarstomos priežastys, lemiančios eroso plotmės teigimą arba neigimą.

Dualistinės metafizikos kritika. Erosas kaip kosminė duotis

Erosas, erotika yra vienas svarbiausių žmogaus buvimo bruožų ir mus nuolat jaudinančių, o šiuo metu ypač eksploatuojamų temų: pradedant reklamomis, klestinčia pornografija, lytiniu švietimu ar seksologo konsultacijomis viešojoje erdvėje, tačiau Mickūno analizė atskleidžia, kad tai yra vienas labiausiai iškraipytų, pridengtų ar net paneigtų fenomenų. Siekis atverti pirmapradę kosminę erotinę patirtį Mickūno filosofijoje neatsiejamas nuo būtinybės imtis fenomenologinės redukcijos, t. y. visų šiuolaikiniame moksle ir kasdieniame gyvenime vyraujančių eroso sampratų suspendavimo.

Kasdienybės plotmėje erotikos termino redukcijos variantų galime aptikti pačių įvairiausių: nuo vulgaraus lytiškumo iki romantiško veiksmo. Toks supratimas dažniausiai yra nulemtas įvairiausių modernaus mokslo prietarų: sakoma, kad arba daiktų ir įvykių savybės bei ypatybės pasižymi erotiškumu, pavyzdžiui, tam tikros seksualios kūno dalys, jas išryškinanti apranga, kvapai ir panašiai, arba erotiškumas yra mūsų „vidujybės“ projekcija į išorę, dėl ko daiktai ar žmonės tampa erotiški ir patrauklūs. Prie to galime priskirti tiek biologinius ar genetinius, tiek psichologinius aiškinimus. Ypač daug jų aptinkame kasdienėje spaudoje, kurioje mokslininkai vis paskelbia atradimų apie tai, kokių būdu genai ar pasąmonė, įvairios psichologinės traumos kontroliuoja mūsų subjektyvias patirtis ir pasirinkimus. Esama ir ekonominės teorijos aiškinimų ar socialinės konstrukcijos teorijų, pasak kurių, erosas yra tik įvairių santykių ir diskursų išraiškos rezultatas. Mickūno teigimu, visi tokie pozityvistiniai aiškinimai plaukia iš Vakarams būdingos dualistinės metafizikos

(arba kitaip – moderniosios ontologijos², kurios pradžia galima laikyti Platono filosofiją, o kulminacija – Rene Descartes'o filosofiją), paremtos perskyromis tarp kūno ir sielos, vidaus ir išorės, juslių ir proto, gėrio ir blogio, šiapusybės ir anapusybės, daiktų ir idėjų ir panašiai. Vadovaujantis tokia metafizika, dažniausiai nutinka taip, kad erosas yra priskiriamas tai plotmei, kuri yra laikoma žemesne: kūnui ir instinktams. Taigi erosas suprastinamas iki paprasčiausio lytiškumo ar libidinio veiksmo, nulemtu poreikiu išsikrauti ar susilaukti palikuonių. Kita vertus, net šiuolaikinėje šiapusybės plotmę pripažįstančioje ir juslinius potyrius garbinančioje kultūroje išlieka nereflektuotas skirstymas: erotika, kitaip seksas, atsiduria žmogaus nesąmoningų, neatsakingų ar kartais net gėdingų poelgių ir primityvių, apgaulingų poreikių plotmėje, gana griežtai atskiriant juos nuo „aukštesnių“, brandesnių jausmų arba to, kas dažniausiai vadinama meile ir laikoma santuokos pagrindu, plotmės. Arba, priešingai, visi „jausmai“ yra redukuojami į lytiškumą, teigiant, kad šis ir tesudaro jausmų pagrindą.

Žmogaus vientisumo, o kartu ir erosu neigimą liudija santykių arba santuokos kūrimas eliminuojant erotikos svarbą ir teigiant, kad viskas turi būti racionaliai apmąstyta, paremta partnerių tinkamumu ir palaipsniui augančiu draugystės, su-

tarimo ir meilės jausmu. Tokio požiūrio ištakos aptinkamos tokioje sublimuotoje erosu sampratoje, kuri visiškai paneigia jauslumo (Platonas) arba polinkio / aistros (Kantas) svarbą. Mickūno teigimu, tokiu būdu „reikalaujama mylėti, bet ne erotiškai. Mylėti reikia pagal bendruomenės taisykles, vykdant pareigą. [...] nepaisant visų meilės rūšių, meilė nesutampa su erosu: meilė – ne tik erosu susiaurinimas, bet ir paneigimas. Jeigu nėra erosu aistros ir ugnies, meilė neturi užtektinai galių išlaikyti dviejų žmonių ar visos šeimos ryšį“ (Mickūnas 2010: 16). Būtų galima teigti ir atvirkščiai: jei nėra erosu traukos ir ugnies, seksas, kaip biologinių poreikių patenkinimas, taip pat neturi tokių galių. Tai įrodo, kad visokie kūno tobulinimai, fetišai, techniniai patarimai, papildai ar piliulės dažnai sukelia labai trumpalaikį ar net priešingą poveikį. Be to, seksas neturi tęstinumo: biologiškai sukauptą įtampą išliejus, santykis gali tęstis tik esant visai kitokiam – erotiškam troškimui, pasireiškiančiam kaip įtampa, aistringas domėjimasis vienas kitu, troškimas būti ir veikti kartu.

Tačiau bandymas erosą traktuoti tik kaip tai, kas priklauso lytinių partnerių santykio plotmei, tebtų dar vienas erosu susiaurinimo ar jo redukcijos variantas. Teigdamas jauslumo svarbą, tačiau neredukuodamas jo iki paprasčiausio lytiškumo, Mickūnas peržengia poros santykių ribas. Keldamas klausimą, kas lemia dviejų žmonių tarpusavyje erotinę trauką, Mickūnas iš tiesų kelia klausimą, kas patraukliais gyvybiškais sąryšiais susieja žmones su kitomis gyvybės formomis, daiktais, pasaulio įvykiais, taip pat tuos pačius daiktus ir įvykius tarpusavyje? Ar užtektų sakyti, kad tai tik fizikos ir biologijos dėsniai ar mūsų vidinių būsenų projekcijos į aplinką?

² Mickūno teigimu, moderniosios, kitaip dalių, ontologijos neišvengia net postmoderniosios subjekto koncepcijos. Nors Deleuze'o filosofija teigia imanencijos principą, atmetantį bet kokį dualizmą ir analizuoja troškimą [*conatus*], kaip peržengiantį reprodukcijos ribas, t. y. kaip betikslį ir sau pakankamą, save generuojantį principą, vis dėlto subjekto suskaidymas į dalis, į daugybę savarankiškų „ego“ – subsubjektų, neigia paties žmogaus, jo troškimo vientisumą. „Joje (moderniojoje ontologijoje. – L. J.) [...] troškimas nėra erotinis (t. y. vientisas) – tai ontologinis dalies troškimas kitų dalių“ (Mickūnas 2010: 19).

Tai, kad erosas negali būti redukuojamas į lytinį troškimą, rodo, jog troškimas, aistra nepaiso jokio amžiaus. Maži vaikai savo norais, troškimais, domėjimusi aplinka ir kitais jau yra erotiškai, lygiai kaip ir seni žmonės, kurie aistringai tebedalyvauja gyvenime (bendrauja, veikia, domisi aplinka), tebėra erotiškai. „Tęstinumas, gyvenimo įtampa ir norai yra šis tas daugiau nei biologinis pasitenkinimas. Tas „šis tas“ priklauso erosui – jo veikiamas žmogus tampa didingesnis, kilnesnis, vertingesnis ir net reikšmingesnis. Nesuprastinta visata atsiskleidžia kaip įtampa, svaigus margumas, knibždėte knibždantis gyvybingumas“ (*ibid.*: 16–17).

Griežtai atmesdamas bet kokį dualizmą, Mickūnas erosą traktuoja kaip kosminį principą. Jo teigimu, erosas negali būti suprastinamas nei į daiktų savybes (pvz., gražų kūną), nei į kylančius žmogaus norus ir jausmus. Erosas nėra nei nulemtas fiziškai, nei mūsų psichikos kūrinys, nei kultūrinis konstruktas. Jis yra duotis, tačiau tokia duotis, kuri turi būti suprantama kaip visų „įvykių, daiktų ir žmonių apsuptis, aprėptis, juos globianti ir persmelkianti atmosfera“ (*ibid.*: 12). Ši atmosfera, arba terpė, neturi jokių savybių ir ypatybių, tačiau būtent dėl jos visos savybės ir ypatybės tampa matomos. Ji yra bet kokios išraiškos sąlyga, – būtent ji padaro pasaulį išraiškinę, jaudinantį ir patrauklų. „Kad ir kas tai būtų – liūdna siaubinga naktis, visą apylinkę džiaugsmu užliejančios paukščių giesmės ar grėsmingi dievybių žvilgsniai, – visa tai nėra vien žmogui priklausantys fenomenai. Žmogus taip pat yra apsuptas, persmelktas ir pagautas šių išraiškų“ (*ibid.*: 13). Suprantant erosą kaip kosminę duotį, dingsta skirtumas tarp žmogaus ir pasaulio, kūno ir sąmonės. Tiek žmogus, tiek visi kiti daiktai ir įvykiai dalyvauja visa persmelkiančioje kosminėje plotmėje.

Erotika ir tiesioginė išraiškos patirtis

Tai, kad neįmanoma atskirti kūno ir sąmonės, žmogaus ir pasaulio, atskleidžia Mickūno nagrinėjama tiesioginė išraiškų patirtis. Ji paremta fenomenologine gyvenamo kūno analize. Jau Edmundas Husserlis, Jeanas Paulis Sartre'as ir Maurice'as Merleau-Ponty „nukalė“ gyvenamo kūno konceptą, atmetantį galimybę kalbėti apie žmogų kaip savyje uždarytą „vidujybę“, turintį mechanišką, medžiagišką, biologinių ritmų ir poreikių valdomą kūną. Būtent gyvenamo, pasaulyje dalyvaujančio ir nuolat jį atliepiančio kūno samprata leidžia paaiškinti eroso-troškimo vientisumą. Eroso fenomeno svarstymų pradžia galima laikyti Husserlio dvigubo jutimo sampratą, Sartre'o žvilgsnio fenomenologiją, Merleau-Ponty juslinio suvokimo sampratą.

Knygos *Suvokimo fenomenologija* (*La Phénoménologie de la Perception*, 1945) skyriuje „Kūnas savo seksualinėje egzistencijoje“ Merleau-Ponty svarsto seksualinių, tiksliau tariant, impotencijos problemų turinčio paciento Schneiderio atvejį, kuris, anot fenomenologo, negali būti paaiškinamas nei fiziologiniais smegenų, nei psichologinio pobūdžio sutrikimais. Paciento nejaudina nei kalbos apie seksą, nei pornografiniai vaizdiniai – jis apskritai neturi jokio gebėjimo mėgautis jusliniais potyriais, nemėgsta bučiuotis; susijaudinimas kyla tik kaip atsakas į tiesioginį stimulą dirginant genitalijas ir, praradus šį fizinį kontaktą, visiškai nutrūksta. Taigi, yra visiškai lokalus ir neturi jokio tęstinumo. Moterys šio paciento taip pat nejaudina: jos jam atrodo išskirtinės savo charakteriu, tačiau fiziniu atžvilgiu yra visiškai vienodos. Merleau-Ponty daro išvadą, kad pacientas nedalyvauja pasaulyje, suteikiančiame vertę

seksualumui, t. y. savo paties ar kitam kūniui bei jų veiksmams. „Tai turėtų būti Erosas ar Libido, kuris įkvepia gyvybės pirmą pradžiam pasauliui, suteikia seksualinę vertę ar prasmę išoriniam stimuliui ir kiekvienam subjektui apibrėžia jo objektyvaus kūno reikalingumą“ (Merleau-Ponty 2005: 156). Reikšmę gyvenamo pasaulio, suteikiančio erotinę vertę ir prasmę objektyviems kūnams, veiksmams ir įvykiams, liudija ne tik tai, kad Schneideris negali atlikti lytinio akto, bet ir tai, kad pats pasaulis jam neturi jokių „spalvų“: žmonių veidai jam neatrodo nei patrauklūs, nei atstumiantys, saulė ar lietus nėra nei linksmi, nei liūdni – visas jo buvimas pasaulyje yra emociškai neutralus – ir tai dėl spontaniškumo stokos dalyvaujant pasaulyje, kuriant santykius. Viskas yra tik abstrakčiai išprotauta, apmąstyta (*ibid.*: 157). Taigi Schneideris savo paties kūną ir kitų kūnus patiria tik kaip mechaninius, medžiagiškus kūnus, kurie tarpusavyje neturi jokių erotinių, išraiškingų sąsajų, o gyvybiškų ryšių stokojama ir visos aplinkos atžvilgiu.

Mickūno analizė, kaip ir Merleau-Ponty, atskleidžia, kad erosas visada mus pasigauja per išraišką. Neteisinga būtų manyti, kad erotinė aistra kyla pamačius kokį nors gražų kūną ar dėl biologiškai nulemtų poreikių. Kai geidžiame, mes geidžiame ne šiaip kūno, o gyvo, aistringą, geidžiančio ir išraiškaus kūno. Kai geidžiame, norime, kad ir kitas geistų ir užsidedame pamatę kitų geismą. Aistra kyla dėl kito aistros ir pati ją žadina. „Erotinė aistra nori būti norima erotinės aistros“ (Mickūnas 2010: 63). Išraiška pasirodo per žvilgsnį, prisilietimą, judesį, balso skambesį. Čia nesvarbu grožis ar amžius. Reklaminiuose stenduose, žurnaluose ar vaizdo klipuose mes galime matyti begalę gražių, net tobulų, įvairio-

mis „gundančiomis“ pozomis išstatytų ar judančių kūnų, „seksualiai“ sukonstruotų savimi pasitikinčių veidų, tačiau šis grožis, tobulumas „kažkodėl“ visiškai netraukia, nežavi ir neatrodo patrauklus. Ir „kažkodėl“ ne toks gražus, gal net objektyvių išvaizdos trūkumų turintis ar senyvas žmogus dėl savo ugningo žvilgsnio, orios laikysenos ir laisvų judesių gali tapti geidžiamiausiu žmogumi. Jei teigtume, kad čia lemia „vidinis“ žmogaus grožis, vėl grįžtume prie dualistinės metafizikos.

Dažniausiai mes įpratę išraišką sieti su mūsų viduryje, neva per išraišką pasirodo mūsų vidiniai jausmai ar norai, ir kiti analogijos būdu gali mus suprasti. Tačiau mes suprantame ir esame pagaunami tam tikros išraiškos net jei patys taip niekada nesijautėme. Kūdikis ar net gyvūnas sugeba skirti grėsmingą ir meilią išraišką ir kaipmat ją atliepia. Tai, kad išraiškos nepriklauso mūsų vidui, atskleidžia negalimybė valingai sukurti ar pakartoti tam tikros išraiškos – kai mėginame tai padaryti, išgauname dirbtinę ir karikatūrišką išraišką, kuri vargiai pagauna kitus. Taip pat mes negalime tiksliai prisiminti ar apibūdinti kitų veido išraiškos – būname taip tiesiogiai jos pagauti, kad negalime pasakyti, koks aistringas buvo mylimojo žvilgsnis, kai pamatėm jį minioje. Išraiška yra unikali, nepakartojama, nenusakoma, o tuo pat metu universali, tęstinė ir kurianti kitas išraiškas: mes pratęsiame drąsų kovotojo žvilgsnį, meilią mylinčios moters šypsena, mąšlią filosofo išraišką ir taip dalyvaujame visa kuriančioje eroso plotmėje. Pasak Mickūno, įvairių mitologijų dievai ir deivės yra personifikuotos pasaulio išraiškos: Afroditė – graikų meilės deivė, įkūnija aplinkos meilumą, palankumą, švelnumą, Artemidė – medžioklės deivė – grėsmingumą, nuožnumą, Atėnė – karo ir išminties deivė – nuosaikumą, tvarką ir

narsą. Dievybės tampa tokiomis išraiškos plotmėmis, kurios įkvepia ir padrąsina, suteikia galimybę dalyvauti tose plotmėse.

Taigi išraiškos nepriklauso mūsų vidui, jos priklauso visam pasauliui, nes yra užkrečiamos. Užsikrečiame ne tik geismu, bet ir džiaugsmu, liūdesiu, baime, energija ar nuovargiu. Ne tik nuo kitų žmonių, bet ir nuo kitų pasaulio daiktų ar įvykių. „Išraiškingumas ne vien neturi dvilypumo, bet ir panaikina skirtumą tarp kūno išraiškų (bei jų apibūdinimo) ir aplinkos išraiškų. Siaubinga audra ir iš siaubo sustingęs veidas yra vienoje išraiškos plotmėje. Vienišumu dalijasi vieniša naktis ir vieniša širdis; žaižaruojantis saulėtekis ir raibstanti akyse žara – tai ta pati viena besitęsianti išraiška“ (*ibid.*: 58–59). Gamta pasižymi įvairiausiais išraiškų profiliais: ji liūdi, šypsosi, siautėja. Aš galėčiau tarti, kad mano viduje „tūnantis“ nerimas, baimė dėl ateities ir nepasitenkinimas savimi „nuspalvina“ viską niūriomis spalvomis, galiu kaltinti miego stoką ar vitaminų trūkumą, tačiau kodėl pro debesis išlindusi saulė, išgirsta muzikos melodija ar šiltas pažįstamojo šypsnyš staiga suteikia džiaugsmo ir vilties. Mickūno teigimu, pasaulyje išraiškų yra daugiau, nei mes galėtume jų suteikti perkėlę savo vidines būsenas. Kaip tik dėl šių išraiškų pasaulis tampa gyvas, jaudinantis ir patrauklus.

Būtent dėl šios priežasties Mickūnas teigia, kad išraiškos yra ir bet kokios kūrybos sąlyga. Viena iš kūrybos sampratų teigia, kad menas gimsta iš kūrėjo vidinių būsenų, išgyvenimų ir jausmų. Tačiau jei priimtume tokią nuostatą, gerokai nuskurdintume meno supratimą ir nuvertintume meną, kaip turintį atverti pasaulį ar mūsų buvimą pasaulyje. Jei pavyzdžiu imtume muziką, tai muzikos kūrinio liūdna melodija būna įkvėpta tam

tikros pasaulio išraiškos pagavos. Tokia melodija, skambanti atliekant meno kūrinį, liūdesiu užlieja visus besiklausančius, t. y. užkrečia tam tikra pasaulio išraiška. Ugingas flamenko muzikos ir šokio ritmas perteikia begalinį sielvartą ir gyvenimo aistrą tuo pat metu ir tiesiogiai mus įtraukia, užkrečia šia pasaulio išraiška. Klasikinės meno teorijos teigia, kad menininko tikslas yra atvaizduoti, perteikti tikrovę ir kad pagrindinis kūrybos motyvas yra patys daiktai: peizažas, medis, obuolys, žmogaus veidas ar kūnas. Tačiau impresionisto Vincento van Gogho teiginys griaua tokį suvokimą: „Aš netapau javų lauko, aš tapau auksinį dienos skambesį“ (*ibid.*: 62). Vadinasi, menininkas vaizduoja / iliustruoja ne kokį objektą, o tam tikrą pasaulio išraišką, kuri yra pagaunama ir paties suvokėjo. Teiginys, kad rašytojai vaizduoja realius žmones ar įvykius ar kad jie rašydami išreiškia savo vidines dramas, jausmus, nepaaiškina jų kūrybos poveikio ir to, kad ji sujungia skaitovus iš visų pasaulio kraštų ir kultūrų. Tai, kad kūryba peržengia kūrėjo, kaip paskiro individo, ribas, jo asmeninio gyvenimo ribas, liudija kūrėjo priklausomybę nuo pasaulio ir jo išraiškų. Kūrėjas yra tas, kuris sugeba pilnatviškai dalyvauti be galo išraiškingoje kosminėje pasaulio plotmėje³.

Erosas kaip save ir pasaulį kuriantis principas

Mickūno nagrinėjama tiesioginė išraiškų patirtis atskleidžia visa apimančią eroso duotį – pulsuojanti eroso energija plinta per visatą nepaisydama jokių ribų, o sykiu susieja pačius skirtingiausius ir įvairiausius

³ Daugiau apie erotikos ir estetikos sąsajas – straipsnių rinktinėje *Estetika: menas ir pasaulio patirtis* (Mickūnas 2011).

pasaulio fenomenus gyvybiškais sąryšiais. Būtent išraiškos matmuo atskleidžia eroso plotmei būdingą begalybės ir pakankamumo sau momentą. Kaip nurodo Mickūnas, erosas neturi jokio konkretaus tikslo, krypties ar intencijos, jis reiškiasi kaip nenutrūkstanti pasaulio savęs kūryba. Tiksliau, į vieną asmenį nukreipta erotinė intencija visuomet apima kur kas daugiau. Erosas yra tęstinė, be atvangos pulsuojanti perteklinė energija, kuri nieiško nieko kito, išskyrus save pačią, ir nesitenkina jokia savo realizacija. „Erosas, kaip gyvybės šaltinis, pats neturi kito šaltinio. Jis – pirmapradis principas, kurio paneigimas būtų prieštaringas“ (Mickūnas 2010: 109). Taigi erosas yra tai, kas pats save nuolat judina, kuria, dalyvaudamas pačiose įvairiausiose pasaulio plotmėse. Žmogaus eroso jėga pasireiškia troškimu atjaunėti, atgyti, atgauti ir palaikyti gyvybiškus sąryšius su kitais žmonėmis ir jį supančia aplinka. Kai žmogus myli ar ku nors aistringai žavisi, jis jaučiasi ypatingas, pakylėtas, didingas. Taip yra dėl to, kad šioje aistroje jis atgauna prarastą pirmapradę vienybę su kosmosu. „Erotika, kaip visatos šaltinio trauka, yra aprėptis, į kurią visa nori sugrįžti ir į ją pasinėrus atgyti, numirti, dingti ir vėl pasirodyti, pasisėmus jėgų aistringai kūrybai“ (*ibid.*: 145). Ir ši kūryba, ši aistra, kaip rašo Mickūnas, yra begalinė: žmogus negali ištrūkti iš jos, sustabdyti jos, kartu nepaneigdamas pats savęs. Šiai plotmei jis priklauso pirmapradiškai. Tokia visa apimanti eroso plotmė paaiškina ir tai, kodėl ir meilė, ir bet kokia kita veikla turi tęstinumą. Juk jei erosas būtų kryptingas, tai pasiekus tikslą aistra dingtų. Tačiau aistra trokšta trokšti ir visuomet atsinaujinti. Tai galioja ne tik traukos paskiram asmeniui, bet ir bet kurio kito troškimo atžvilgiu. Ypač tai akivaizdu filosofijoje – metafizinis

pažinimo troškimas yra erotinis iš esmės, kiek niekada nesitenkinama jokia pažinimo pakopa, kiek ši aistra maitinasi pačia savimi ir atsiveria siekimo begalybei. Taip pat erosas atmeta ne tik kryptį bei tikslą, bet ir laiką – erotinės aistros apimtam žmogui dingsta ne tik kategorijos „kodėl“ ir „kam“, bet ir „kada“ ir „kiek“, „pradžią“ ir „pabaigą“. Todėl erotinis troškimas yra belaiskis.

Vis dėlto, nors erosas yra mūsų pasaulio gyvybingumo ir patrauklumo bei žmogaus kūrybiškumo sąlyga, daugelyje kultūrų mūsų dalyvavimo eroso plotmėje betarpiškumas yra neigiamas. Analizuodamas skirtingas kultūrines tradicijas – Indiją ir Vakarų kultūrą – Mickūnas atskleidžia, kad tokio erotiško santykio su pasauliu ypač stokoja technokratiški, neurotiški Vakarai: nusikreipę transcendencijos link, siekiantys kontroliuoti, pavergti aplinką, išsaugoti savo tapatybę, ego, aukštų idealų labai aukojantys tai, kas gražiausia ir gyvybingiausia. Mickūnas aprašo ilgą eroso užmaršties istoriją: mitinei sąmonei būdingą betarpiškumą pamažu keitė kryptinga, juslinio pasaulio peržengimo imperatyvą teigianti sąmonė. Vakarų kultūrą labiausiai veikė dvi eroso sampratos: Platono ir Freudo. Platono filosofijoje, jo *Puotos* dalyvių frazėse dar juntama pirmapradė eroso intuicija, kiek erosas yra apibūdinamas kaip viso to, kas gera ir gražu, šaltinis, be kurio nebūtų ir filosofijos, kaip universalios meilės visam tam, kas supa. Filosofai ginčijasi, kuris iš jų yra labiausiai apimtas filosofijos meilės. Tačiau tuo pat metu erosą aptariant kaip kilimą pakopomis aukštyn, eroso energija pajungiama transcendentiniam tikslui, erosas tampa kryptingas. Tokiu būdu siekiant išgryninti erosą, atmetamas jo jausmingumas, o tai reiškia, užmirštama jo kosminė, visa apimanti duotis. Tolesnė Vakarų kultū-

ros ir filosofijos tradicija nebegalėjo ištrūkti iš šios dualistinės metafizikos žabangų. Net ir Freudas, tuo pat metu ir susiedamas erosą su libido, ir atskirdamas nuo jo, pajungia eroso energiją sublimacijos ar peržengimo veiksmui. Visi kultūros pasiekimai imami traktuoti kaip frustruotos ir sublimuotos instinktyvios, o kartais net žiaurios eroso energijos išraiška. Nors Freudas erosas neturi krypties ir tikslo ir veikia jau ne vertikaliajoje, o horizontalioje plotmėje, vis dėlto jo energijos ritmas nusakomas laikinos pusiausvyros pasiekimu. O tai reiškia, jog susiejamas su libido. Juk libido išsikrauna ir tuo metu laikinai miršta. Be to, Freudas erosą kildina iš pašmonės, t. y. iš vidujybės, todėl neišvengia dualistinės metafizikos.

Rytų, o ypač Mickūno nemažai nagrinėjama Indijos kultūra, atveria visai kitokį nei Vakaruose eroso supratimą. Jį galima apčiuopti ir mitiniame bei pirmųjų ščiame orginiame mąstyme. Galima teigti, jog šiuo aspektu Mickūną paveikė jo bendraminčio lietuvių kilmės filosofo, aistringo keliautojo ir antropologo Alphonso Lingio eroso samprata, kurią šis taip pat susieja su kosmine plotme. Knygoje *Perviršiai: Erosas ir kultūra (Excesses: Eros and Culture, 1983)* Lingis irgi pateikia kritiką vakarietiškomis erosą susiaurinančioms sampratomis (Platono ir Freud), teigdamas, kad kitos, ypač civilizacijos nepalietos, kultūros atveria visai kitokią, jokiam reprodukciniam lytiškumui ar tikslingumui netapačią, jokios frustracijos nepažįstančią ar sublimacijos nereikalaujančią eroso plotmę. „Ar būtų galima įsivaizduoti erotiką, kuri sklistų visur, apimtų visas aukštosios kultūros sritis ir nebūtų „užkrėsta“ kančios bei vedama frustracijos? Erotika, kuri darytų geidulingu protą tikrovės tiesos paieškoje, kuri veiktų politinę santvarką, kuri intensyvintų mąs-

tymą, išmonę ir menus, kuri niekur nebūtų disimuluota ar disimuliuojanti, tačiau savo aukščiausią intensyvumą atrastų pačiose kilniausiose formose?“ (Lingis 1983: 58). Tokia eroso samprata atsiremia į tam tikrą kosmologinę ekonomiką. Lingis išskiria „uždaras ekonomines“ [*closed economic*], arba kitaip – „paskiras ekonomines“ [*special economic*] sistemas, kurias steigia racionalūs civilizacijos kuriantys individai, bei „atvirą ekonominę“ [*open economic*] sistemą. Pagrindinis jų skirtumas tas, kad uždaros ekonomikos yra paremtos taupymo režimu, jos veikia davimo ir atgavimo principu, kryptingai ir nuosaikiai, bijoma prarasti tai, kas sukaupta, nes saugomasi iš-eikvoti išteklius ir galias. Gerovės [*wealth*] principas reiškia pusiausvyros pasiekimą ir išlaikymą. „Tai, ką racionalūs gyvūnai vadina civilizacija, yra gerovės gamyba, cirkuliacija ir saugojimas“ (*ibid.*: 72). „Atvirą ekonominę“ arba „bendrąją“ [*general*] sistemą Lingis apibūdina vartodamas saulės metaforą: ji veikia be jokių pristabdymų, be jokios rekompensacijos, atiduodama viską iki galo ir nesibaimindama, kad ištekliai ar galios bus iš-eikvoti. Priešingai, didesnis ir intensyvesnis eikvojimas akumuliuoja ir krauna energiją, tačiau vėlgi be jokio užlaikymo ir kaupimo, nes „pirmasis visiems bendros saulės gerovės ekonomikos įstatymas yra eikvojimas be atlygio“ (*ibid.*). Lingio teigimu, kiekviena paskira „uždara ekonominė“ sistema priklauso nuo „atvirošios“, arba „bendrosios“, ekonominės sistemos ir tik dėl jos gali gyvuoti. Šią itin dideliu intensyvumu ir pertekliumi pasireiškiančią kosminę eroso plotmę savo patirtyje Lingis apčiuopė kelionėje į Bali, kai teko stebėti Rangdos ritualą – vyrai šoka iki nukritimo kelias paras, nuolat keisdami kaukes kitomis, taip atskleiddami begalinę, save

akumuliuojančią, perteklinę erotinę-kosminę energiją. Po šio ritualo jie jaučiasi ne išsekę, o nušvite, pakylėti, beveik dieviški. Nagrinėdamas kitus ritualus – maskaradus, karnavalus (pvz., Brazilijos karnavalą), performansus, Lingis kėlė klausimą, kas skatina žmones užsiimti šia beveik beprasmiška, jokio konkretaus tikslo neturinčia, į niekur nevedančia veikla? Atsakymas: erosas kaip visatos patrauklumo ir jos nuolatinio atsinaujinimo šaltinis⁴. Dalyvavimas šioje plotmėje yra tiesioginis – neturi jokių užmačių, ketinimų ar intencijų, tačiau šiuo procesu mėgaujamas ir gyvenama dėl jo paties. Tą patį kosminės erotikos betarpiškumą atskleidžia ir plastiniai menai. Tiek Mickūnui, tiek Lingiui imponuoja Indijos Šiaurėje esančios Khajuraho šventyklos skulptūros (žr. Lingis 1983: 59–67). Įvairiomis sueities pozomis susijungusios figūros (ne tik žmonių, jų grupių, bet ir žmonių su gyvūnais) glumina vakariečius savo pirmąkart „pornografiškumu“, tačiau fenomenologai atkreipia dėmesį į šių figūrų skleidžiamą išraišką – jose neišvysi jokių augančios ar slūgstančios įtampos ženklų ir jokio gašlumo. Priešingai, šie veidai atskleidžia jauslumo ir dieviškumo sintezę, sakralią kosminės erotikos prasmę.

Vakarų tradicijoje vyraujanti pastanga pačiais įvairiausiais būdais – idealizuojant ar desakralizuojant – neigti visa apimančią eroso duotį turi savo priežastis. Dėl savo perteklinės energijos, betiksliskumo bei nuolatinio ribų ardymo erosas gali kelti stiprią baimę. Mickūnas atskleidžia, jog „erosas nėra vien laimė – tai džiaugsmas ir kančia, trauka ir baimė (Mickūnas 2010: 68). Nuo seno teigiama, kad „erosas – tai

aistra, galinti sukristi žmogų, turintį užtektinai drąsos atsiduoti šiai galiai iki galo. [...] Erosą galima patirti tik visiškai jam atsidavus, išsižadėjus savęs, nekreipiant dėmesio į jokių kišimąsi iš šalies, jokių reikalavimus ir patiriant aistrą kaip nežinomą, nesuprantamą troškimą“ (*ibid.*: 88–89). Galimybė visapusiškai patirti eroso plotmę yra atmetama dėl kelių pagrindinių priežasčių: ji gresia tiek mūsų pasaulio ir gyvenimo sampratoms, kurios yra tikslingos ir kryptingos, tiek mūsų asmens tapatumo idėjai. Vakarų kultūra nuo seno yra kuriama pasitelkiant aukščiausio tikslo, gyvenimo prasmės, pažangos, išganyto, asmenybės ir kt. sąvokas. Gyvenimo kontrolė pasireiškia siekiu viską pažinti, o per didelis jausmingumas ir aistringumas gresia mūsų tapatybės praradimu. Net ir žmonijos pažangos sąvoka rodo, kad mes neatsisakome galutinio, aukščiausio tikslo idėjos. Asmenybės savikūra grindžiama aukomis ir atsakymais, siekiant idealų, nepriimant pasaulio ir savęs tokių, kokie jie yra. Iki galo atsiduoti eroso galiai – tai nusireikšminti, susiliesti su pasauliu ir jo išraiškomis, neiškeliant savo konkretaus gyvenimo bei jo tikslų aukščiau už jį. Erosas gali ne tik suteikti gyvenimo pilnatvę, bet ir sužeisti, kiek mes patiriame, kad mūsų troškimai niekada nėra iki galo patenkinami, kad kiekvieno troškimo patenkinimas nėra galutinis, nes tuoj pat iškyla naujų troškimų. Todėl trokšti, būti užvaldytam eroso gali atrodyti pavojinga⁵. Ši baimė gali būti tokia

⁴ Apie Lingio filosofijai būdingą kosmologinę problematiką žr. (Mickūnas 1978).

⁵ Šiuolaikiniai terapeutai, tyrinėjantys žmogaus depresijų ir neurozių priežastis, teigia, kad gyvenimo džiaugsmo sumažėjimas ar negebėjimas jo patirti susijęs su negebėjimu išgyventi visų – tiek negatyvių, tiek džiaugsmingų emocijų. Kai kurie žmonės išsiugdo toki saugojimosi nuo neigiamų, baimės keliančių (gėdos, kaltės, frustracijos, bejėgiškumo ir kt.) jausmų mechanizmą, kad apskritai praranda gebėjimą išgyventi net ir

stipri, kad išvirsti į neapykantą gyvenimui. Eroso neigimas – tai pagrindinis gyvenimo baimės simptomai.

Šia prasme Mickūnas išsako šiuolaikinės kultūros kritiką, suseka „sergančios“, gyvybingumą praradusios visuomenės simptomus ir tuo yra labai panašus į filosofą Friedrichą Nietzsche'ę. Savo ankstyvajame veikle *Tragedijos gimimas iš muzikos dvasios* (*Die Geburt der Tragödie*, 1878) Nietzsche'ė atskleidė, kad graikų kultūros veržlumą ir vaisingumą lėmė tinkama pusiausvyra tarp dviejų – dionisiško ir apoloniško – pradų (Nietzsche, 1997). Dioniso kultas įkūnijo gyvenimo galią, perteklių, svaigulį, energiją, trumpai tariant, tai, kas ir naikina, ir kuria, tačiau be ko neįmanoma jokia gyvybė, joks atsinaujinimas. Apolono figūra išreiškė gyvenimo fasadą, saiką, tvarką, formą, racionalumą. Pats Nietzsche'ė kritikavo Vakarų tradiciją už apoloniškumo perteklių kultūroje ir visišką dionisiško prado išstūmimą. Jo manymu, būtent tai lėmė Vakarų kultūros nuosmukį, vitališkumo praradimą, vakarietiškos sąmonės nekūrybingumą, nepaisant puikių jos technologinių išradimų, nuolatinės pažangos ir racionalumo principo iškėlimo. Galima pastebėti, kad ta reikšmė, kurią Mickūnas suteikia erosui, sutampa su nyčiška dionisiško⁶ prado samprata. Mickūno eros filosofija, kaip ir Nietzsche'ės, apeliuoja į gyvenimo meilės, vitališkumo, pasaulio sakralumo

teigiamus stiprius jausmus, suvokdami kaip pavojingus jų neurotiškai tapatybei. Tai tampa gyvenimo, jo patiriamu intensyvumu vengimu – žmogaus gyvenimas nuskrusta ir juos ištinčia depresija.

⁶ „O kadangi tu pasitraukei nuo Dionizo, tai ir Apolonas pasitraukė nuo tavęs; kelk nekėlęs ant kojų visas aistras, versk nevertęs jas šokti pagal tavo dūdėlę, kalk nekalęs, gludink negludinęs sofistinę dialektiką savo herojų kalbomis, tavo herojai degs tik dirbtinėmis kaukėtomis aistromis ir kalbės nesava, kaukėta kalba“ (Nietzsche 1997: 86).

susigrąžinimą. Nietzsche'ės „amžinojo sugrįžimo“ doktrina irgi liudija Mickūno ir Nietzsche'ės artimumą. Sakyti gyvenimui taip, nepaisant jame esančio skausmo ir džiaugsmo, trokšti, kad visa pasikartotų, – tai stiprybės, kosminės išminties ženklas. Tiesa, Mickūnas siūlo atsargiai įvertinti „amžinojo sugrįžimo“ kaip ciklo prasmę. Jis negali tapti savo priešybe – gyvenimo kismo ir savikūros neigimu, kerštu laikui, siekimu per pasikartojimą išsaugoti tapatybę. Anot Mickūno, „[c]iklas turi būti suprastas kaip kosminis pasikartojimas“, kai „dabarties taškas pradingsta begalybėje“ (Mickūnas 2011: 33). Tai reiškia, jog, amžinąjį pasikartojimą suvokiant kaip kosminį pasikartojimą, gyvenimas įgyja vertę be jokių priešasčių, tikslų ar pažangos vilties. Kosminis pasikartojimas – tai „amžinas gyvenimo kismas visose „ateityse“ ir „praeityse“, nes gyvenimas atsiranda ir dingsta, įveikia metafizinį niekį ir sako *taip* savo dingimui ir pasirodymui“ (*ibid.*: 35). Jei priimame kosminio pasikartojimo prasmę, tuomet gyvenimas atskleidžia savo nepakartojamą meniškumą bei erotiškumą.

Išvados

Eroso filosofija įveikia Vakarų filosofijos dualizmą, visų pirma redukuojantį erosą arba į lytiškumą – žmogaus fiziologiją, arba į jo vidujybę. Mickūno analizė atskleidžia, kad erosas yra nei nulemtas biologiškai, nei žmogaus psichikos kūrinys, nei kultūros konstruktas. Jis yra kosminė duotis, kuri pasireiškia kaip visos aplinkos apsuptis, pati savaime neturinti jokių savybių ir ypatybių, bet suteikianti išraiškos ir gyvybingumo visoms kitoms plotmėms. Dėl visa apimančios eros plotmės pasaulis tampa jaudinantis, patrauklus, jis suteikia vertės

kiekvienam judesiui ir troškimui. Tačiau, priešingai nei teigia Platono filosofija, erosas nėra išjuslintas ir kryptingas – jis yra pasauliškas ir, priešingai nei teigia Freudas, jis nėra sublimuotas ir frustruotas. Jis yra perteklinė vien savęs ieškanti ir save randanti energija, nuolat transcenduojanti

paskiras išraiškas, tačiau anapus savęs neturinti jokio tikslo. Tai kosminis pasaulio dalyvavimas pačiame savyje – tokią patirtį Mickūnas aptinka kitų gyvenamųjų pasaulių patirtyje, suteikiančioje pagrindą technine pažanga ir pasaulio sudaiktinimu paremtos Vakarų kultūros kritikai.

LITERATŪRA

Lingis, A., 1983. *Excesses: Eros and Culture*. Albany: State University of New York Press.

Merleau-Ponty, M., 2005. *Phenomenology of Perception*. Transl. by Colin Smith. London: Routledge.

Mickūnas, A., 1978. Two Philosophers of Lithuanian Origins: Emmanuel Levinas and Alphonso Lingis. *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, Vol. 24, No. 1 – Spring 1978. Ed. of this issue: Kęstutis Girmius. http://www.lituanus.org/1978/78_1_04.htm [žiūrėta 2014 m. lapkričio 14 d.].

Mickūnas, A., 2010. *Summa Erotica*. Vilnius: Apostrofa.

Mickūnas, A., 2011. *Estetika: menas ir pasaulio patirtis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Nietzsche, F., 1997. *Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas*. Vilnius: ALK, Pradai.

ALGIS MICKŪNAS'S PHILOSOPHY OF EROS

Laura Junutytė-Galvanuskienė

Abstract. This article discusses the main thesis of Algis Mickūnas's philosophy of Eros, mostly elaborated in his book *Summa Erotica*. The topic of Eros is an integral part of problematic of cosmos developed by Mickūnas, that is closely related to the critique of Western modern ontology and all the concepts presupposed by it: the critique of subject, substance, reality, time, etc. Consideration of the phenomena of Eros in Mickūnas's philosophy is inseparable from an attempt to liberate Eros from dualistic metaphysics determining reductions of Eros of one kind or another, such as desensualising or materialising it, and not allowing to experience it as all embracing the cosmic given. Eros should be understood as an envelopment of the environment, as penetrating atmosphere that itself does not have any properties or specialities but provides with expression and vitality all other planes instead. Immediate experience of expressions that is based on the analysis of a living body enables to reveal the wholeness and worldliness of erotic desire. Being the condition of every expression and supplying vitality to all other planes Eros beyond itself does not have any other source. Eros manifests itself as excessive energy that does not search for anything else except itself and does not have any direction and purpose. The analysis of Eros as a cosmic given in Mickūnas's philosophy questions the conceptions of Eros in Plato and Freud that were fateful for Western culture, and invoking the experience of other life-worlds it provides us with a possibility to refer to Eros beyond the terms of idealization, sublimation and frustration.

Keywords: eros, cosmos, philosophy, dualistic metaphysics

Įteikta 2014 m. lapkričio 30 d.